

Bu çalışma, 5–9 Eylül 2012 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da düzenlenen

“**kapitalizmin kısılcacında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiriye dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu

26.08.2012

ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE SAĞLIK

Deniz Akgün*

*: Dr, Halk sağlığı uzmanı.

1. Giriş

20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretim ve emek sürecinde gerçekleşen teknolojik değişimin üretim ve toplumsal ilişkiler üzerine önemli etkileri olmuştur. Kapitalizmde teknolojik değişikliklerin genel yönelimini ve bu teknolojilerin içinde barındırdığı emek sürecinde yaşanan gelişmeleri inceleyen kimi yazarlar, emek sürecinin kapitalizme özgü biçiminin hiyerarşik bir emek örgütlenmesini, kafa ve kol emeği ayrışmasını, işin küçük parçalara bölünerek işçilerin yaşadığı vasıf kaybını ve tüm bunların yarattığı sonuçlara dikkat çekmişlerdir. (1)

30.07.2012
tarihli bir gazete
haberi:
Meslek hastalığı
nedeniyle açılan
tazminat davaları
ile ilgili bir
firmanın
tutumuyla ilgili
iddia

30 Temmuz Pazartesi 00:30

İşçi çalışma ortamına parmak basınca, Toyota ayaklandı

A- A+

Paylaş

Tweet

+1 2

Pin it

Share

takip et!

takip et!

yazdır

İlgili Haberler

- 50 şube açmayı planlayan Sürat Kargo, uluslararası oyuncu olacak
- Yunanistan kriz diyetinde

Hüseyin Özay / ANKARA

Toyota'da şimdi de çalışma koşullarıyla ilgili tartışma çıktı. Parmaklarında his kaybı yaşayan bir işçi tazminat kazanınca, 15 işçi daha mahkemeye gitti. Tedirgin olan Toyota ise 'yatırımını durdurma' tehdidinde bulundu.

Bu dönemde işletmelerde üretkenliğin öneminin artması, çalışma hızının artışı, vardiyalı ve gece çalışması, tipik olmayan, düzensiz çalışma, artan oranda çalışma gibi değişimler yaşandığı belirtilmektedir. Bu değişimle sağlık ile ilişkisinin incelenmesi noktasında iş stresi ya da daha kapsamlı adıyla psikososyal etmenler giderek önem kazanmaktadır. (2) Bu bildiride sağlığı belirleyen fiziksel, ruhsal ve sosyal etmenler üzerine psikososyal faktörlerin ve yabancılaşma durumunun etkisinin irdelenmesi amaçlanmaktadır.

2. Yabancılaşma

Üretim ilişkilerinin sağlıklı ilişkisi açısından önem taşıyan özelliklerden birini yabancılaşma durumu oluşturmaktadır. Yabancılaşma sorunu Marx tarafından kişilerin kendi emek ürünü ile ilişkisi, üretim eylemi içindeki etkinliği ve dirimsel, özsel varlığı açılarından incelenmiştir. Marx'a göre emeğin yabancılaşması, emeğin işçinin *dışında* olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, işçinin, emeğinde, kendini olurlamayıp yadsıması, mutlu değil mutsuz duyması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olarak tanımlanmıştır. Buna göre yabancılaşmış insan (işçi) artık kendini ancak yemek, içmek ve çoğalmak gibi hayvanal işlevlerinde, bir de olsa olsa konutta, süste, vb. özgürce etkin duyabilmektedir. (3)

Yabancılaşma sorununun ruhsal açıdan da önemli sonuçlara yol açabileceği belirtilmektedir. Erich Fromm'a göre çağdaş iş yaşamında herkes işin tamamını değil de yalnız bir kesimini yaptığından her şeyin boyutları ve insanların örgütlenmesi bir bütün olarak kavranamayacak ölçüde büyük olduğundan, hiçbir şey bütünlüğü içinde kavranamaz. Fromm'a göre yabancılaşmış insan sağlıklı olamaz. Yabancılaşmış kişiliğin en belirgin özelliği gerçeklik duygusunun yok olmasıdır. Kendisini, kendisi ve bir başkası tarafından kullanılan bir nesne, bir yatırım aracı olarak algıladığından yabancılaşmış bireylerde benlik duygusu eksiktir. Bu benlik eksikliği, derin bir huzursuzluk yaratır. Bu anlamda nevrozlu kişi yabancılaşmış kişidir. Yabancılaşmanın bir başka sonucu da suçluluk duygusunun yaygınlığıdır. (4)

Erich Fromm'a göre çağdaş toplumdaki akıl sağlığı sorunlarını açıklamada önem taşıyan bir başka kavramı da toplumsal kişilik kavramı oluşturmaktadır. Fromm'a göre kapitalist toplumda temelde istifçi, sömürücü, yetkeci, saldırgan ve bireyci özellikte olan toplumsal kişilik yapısı, akıl sağlığı sorunlarının anlaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Benzer bir yaklaşımı Karen Horney tarafından da benimsendiği görülmektedir. Horney'e göre ekonomik açıdan rekabet ilkesine dayalı olması nedeniyle, çağdaş kültür nevrozik çatışmanın merkezi durumundadır. Çağdaş toplumun soyutlanmış bireyi, aynı topluluğun diğer bireyleriyle çarpışmak, onları geçmek ve çoğu zaman onları bir yana itmek zorundadır. Bu durumun ruhsal sonucu, bireyler arasında yaygın, düşmanca bir gerilimdir. Herkes, herkesin o anda ya da gelecekteki rakibidir. Bireyle arasındaki olası düşmanca gerilim, sürekli korku nedeni olarak ortaya çıkabilmektedir. (5)

Fromm'a göre tüketim süreci de üretim süreci ölçüsünde yabancılaşmıştır. Yabancılaşmış insan, mutsuzdur. Eğlence tüketimi, hoşnutsuzluk duygusunu bastırmasına yardım eder. Hiçbir şeye etkin bir şekilde katılmaz; bulabildiğini yutmak, alabileceği kadar çok zevk, kültür, her ne olursa tanımak ister. Yabancılaşma ve otomatlaşma gittikçe artan bir akıl bozukluğuna yol açmaktadır. (4) Horney'e göre ise nevrozik kişinin doymazlığı, fazla yemek yeme, alışveriş etme, vitrin seyretme, sabırsızlık gibi genel kişilik özellikleri şeklinde ortaya çıkabilir. Açgözlülük duygusunun doyurulmasının en kolay yolu yemek yemektir ve kendini bir kenara itilmiş hisseden insan oburca yemek yemek zorunluluğu duyabilir. (5)

Emil Durkheim'in "normsuzluk" ya da "normların geçerliliklerini yitirmeleri" olarak tanımladığı "anomi" durumu yabancılaşma kavramı ile ilişkilidir. (6) Durkheim modern sanayi toplumunda birey ve topluluğun doyurucu bir işlevde bulunmadığını belirtmektedir. Modern sanayi toplumunda birey ve topluluk anomi durumu içinde bir başka deyişle anlamlı ve düzenli bir toplumsal yaşamdan yoksun olarak yaşamakta, birey gittikçe huzursuz bir devinim içinde, plansız

bir öz gelişmeyle, hiçbir değer ölçütü tanımayan bir yaşama amacı güderek ve mutluluğu hiçbir zaman bugünkü başarıda değil hep gelecekte bularak yaşamaktadır. (7)

Yabancılaştırıcı etkenlerin bireyde meydana getirdiği temel kişilik özelliklerinin yaratıcılığın ortadan kalkması, zihinsel bir takım bozuklukların meydana gelmesi, sosyal ilişkilerden kaçınma, yaşama karşı ilginin kaybolması, uyuşturucu kullanımı ve intihar eğilimi, düzensiz yaşam biçimi, sosyal değer yargılarına ve normlara ilgisiz kalma veya karşıt olma, sorgusuzca itaat veya robotlaşma, bencillik ve tüketim çılgınlığı, boyun eğme, teslimiyetçilik ve kadercilik olarak belirtilmektedir. (8)

3. Çalışma ortamında psikososyal etmenler

Çalışma geriliminin psikolojik yönüyle sosyolojide kullanılan “yabancılaşma” kavramının birlikte ele alındığı bir model geliştiren Karasek'in (1979) İş Talep Kontrol Modeli'ne göre işçilerden yüksek taleplerde bulunulmasına rağmen işçilerin iş üzerindeki kontrolleri düşükse, işçiler iş gerilimine maruz kalmaktadırlar. Yapılan araştırmalar sonucunda, iş geriliminin yorgunluk, depresyon, düşük iş memnuniyeti ve kardiyovasküler hastalıkların da içinde olduğu stres bağlantılı hastalıklara neden olduğu ortaya çıkmıştır. (9) Karasek ve arkadaşlarının ampirik çalışmalarının sonuçları beceri düzeyi ve karar otoritesi değişkenlerinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu iki değişkenin birbirine eklenmesi ile elde edilen yeni değişkene “karar serbestliği” ya da kontrol” adı verilmektedir. Bu çalışmaların sonucunda yüksek düzeyde psikososyal beklenti (iş yükü), düşük düzey karar serbestliği (kontrol) ile birleşince hastalıklarla sonuçlanabilen iş gerilimi riski oluşmaktadır. (2)

4. Stress

Üretim ilişkilerinin fiziksel yönüyle sağlıkla ilişkisinin incelenmesi açısından önem taşıyan önemli bir yaklaşımı ise Hans Selye tarafından tanımlanan genel adaptasyon kuramı oluşturmaktadır. 19. Yüzyıl'ın başlarında Selye fiziksel, kimyasal, psikolojik etmenlerin özgül olmayan bir reaksiyona (stress) neden olduğunu ileri sürdü ve bu özgül olmayan stres yanıtını “genel adaptasyon sendromu” olarak isimlendirdi. Tanıma göre gerilim oluşturan etkene karşı (stressor) beden fizyolojik bir direnç göstermektedir. Bu süreç başlangıçta fizyolojik düzeyde bir adaptasyon durumudur. Ancak etkenin süregelenleşmesi sonucunda gösterilen direnç zayıflamakta ve tükenme başlamaktadır. Bu aşama özgül olmayan hastalıklarla sonuçlanabilmektedir. (2) Stres, vücutta ortaya çıkardığı belirtiler nedeniyle dengeyi, dolayısıyla kişinin fizyolojik yapısını bozmaktadır.

Yapılan bir dizi çalışmada psikososyal stress olarak da adlandırılan depresyon ve anksiyete semptomlarının erken ölüm riskini, kardiyovasküler hastalıkları ve potansiyel olarak kanseri arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.(10) Ayrıca özsaygı açısından işyerinde takdir yokluğunun ve bu yokluğun yarattığı tekinsizliğin kişiyi, kendisine yönelik bir şiddete götürebileceği belirtilmektedir. Kişinin kendisine yönelttiği öfke, patojen davranış biçimleriyle uzun ya da kısa vadede fiziksel ya da ruhsal rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu tersine şiddetin en üzücü biçimlerinden birisi de intihardır. (11) Fransa'da 2005 yılında nükleer santralde çalışan bir yöneticinin intiharının meslek hastalığı olarak kabul edilmesi söz konusu olmuştur. İşyeri doktoruna göre nükleer santraldeki bu kıdemli yönetici bakım maliyetlerinin düşürülmesi için

konan hedeflerin yanı sıra, iş organizasyonuna taşınan çelişkilerin yönetimde de ağır ruhsal sonuçlara yol açtığı belirtilmiştir. (11)

İşsizliğin ölüm hızı ve hastalanma, zararlı yaşam stili ve azalmış yaşam kalitesine yol açtığına yönelik güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Çalışmanın yeni biçimleri ve esnek çalışmanın da işsizliğin olumsuz karakterine benzer etkilerine sahip olduğu belirtilmektedir. Güvencesizliğin artmış psikolojik rahatsızlıklarla ilişkili olduğu ve güvencesiz çalışmanın işyeri riskleriyle karşılaşma olasılığını arttırdığı belirtilmektedir. (12)

5. Tükenmişlik

Çalışma koşullarının yabancılaşma sorunu ile ilişkili olan diğer bir durum da tükenmişlik sendromudur. Tükenmişlik sendromu en yalın haliyle, uzun süreli stres ve / veya hayal kırıklığı sonucu yaşanan fiziksel veya duygusal bitkinlik duygusu olarak tanımlanmaktadır. Tükenmişlik Sendromu'nu literatürde ilk olarak, 1974 yılında kaleme aldığı "Tükenme: Yüksek Başarının Yüksek Maliyeti" adlı kitabında kullanan kişi olan, Amerikalı psikanalist Herbert J. Freudenberger olmuştur. Freudenberger kavramı özellikle arzu edilen sonuçlar alınmayınca motivasyonun ve (çalışma) güdü(sü)nün tükenmesi olarak tanımlamıştır. Özellikle kronik yorgunluk ile kendini gösteren ve kişilik, örgüt ve iş özellikleri nedeniyle görüldüğü her bireyde farklı yansımaları olabilen tükenmişlik sendromunun, çalışma ortamının fiziksel yapısı, iş tanımının belirsizliği, aşırı iş yükü, maddi ve manevi tatminsizlik, belirsiz iş saatleri, monotonluk, belirsiz gelecek ve ofis içi baskı gibi faktörlerin etkisi ile ortaya çıkabildiği belirtilmektedir. Tükenmişlik sendromunun belirtileri Freudenberger tarafından psikosomatik bozukluklar, uyku bozuklukları, aşırı yorgunluk, sırt ve baş ağrısı, sindirim sistemi rahatsızlıkları, kalp sorunları ve cinsel sorunlar olarak belirtilmektedir. (13)

Yabancılaşma sorununun fiziksel, ruhsal ve sosyal açılardan sağlığı etkilemesinin yanında tıp kültürü ve sağlık hizmeti üzerinden de dolaylı olarak sağlığı etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Kapitalist pazar ekonomisinin çok uluslu ilaç firmasından, bilimciye, araştırmacıya, sigorta şirketinden doktora ve hatta hizmeti talep eden hastaya kadar sağlık hizmetinin tüm 'insan özne' lerini, nesneleştirdiği belirtilmektedir. (14)

Kaynaklar:

1. Aydoğanoglu E. Fabrikada emek denetimi. Evrensel basım yayın, 2011.
2. Demiral Y. Çalışma Yaşamında Psikososyal Etmenler. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Ekim-Aralık 2004.
3. Marks. K. Yabancılaşmış emek, 1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe, Sol Yayınları, 1976
4. Froom E. Sağlıklı Toplum. Payel yayınları. 2006.
5. Horney K. Çağımızın nevrotik kişiliği. Doruk yayınları, 2007.
6. Demirer T, Özbudun S. Yabancılaşma, Öteki Matbaası, Ankara, 1998.
7. Durkheim E. İntihar. Cem Yayınları, 2011.
8. Kılıç, E., Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki Çağrı Merkezi Çalışanları Üzerine Uygulama, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.

9. Savul G. Güvencesiz İstihdam Ve İstihdam Gerilimi Modeli. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Temmuz-Eylül 2009.
10. Russ T, Stamatakis E, Hamer M, Starr JM, Kivimäki M. Association between psychological distress and mortality: individual participant pooled analysis of 10 prospective cohort studies. <http://www.bmj.com/content/345/bmj.e4933>
11. Annie Thebaud Mony. Çalışmak sağlığa zararlıdır, Bölüm 1. Ayrıntı yayınları, 2012.
12. Benach J. ve ark. The Health-Damaging Potential of New Types of Flexible Employment:A Challenge for Public Health Researchers. American Journal of Public Health August 2000, Vol. 90, No. 8.
13. Behar R. Endüstri işletmelerinde çalışma koşullarının işgörenler üzerindeki yabancılaşma etkisi ve bir uygulama. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. İstanbul, 2007.
14. Sağlık alanında meta fetişizmi. <http://www.birgun.net/> ,01.02.2010) Buna göre sağlık hizmetinin herbir öznesinin sürecin bütününden ayrılaşması nedeniyle, yabancılaşmanın sağlıkla ilişkisinin bilimsel temelde ele alınması da güçleşmektedir.